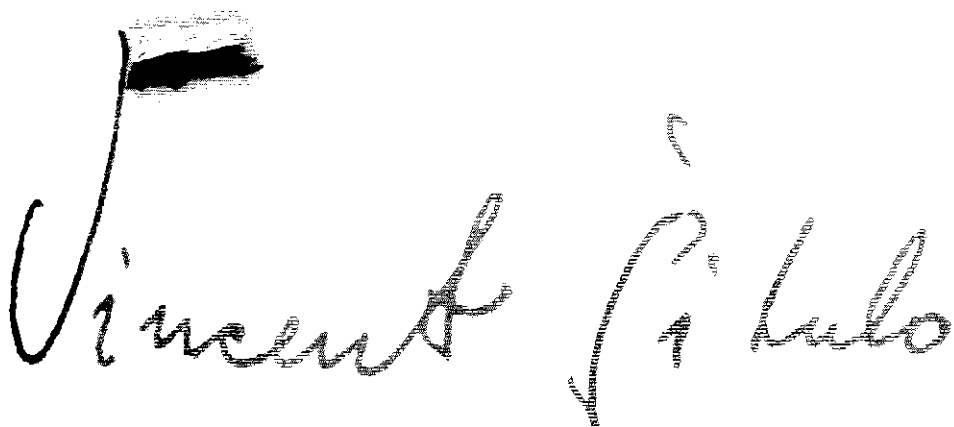

O polskich przekładach
prozy Vincenta Šikuli

Marta Buczek

O polskich przekładach
prozy Vincenta Šikuli

A large, stylized handwritten signature of Vincent Šikula. The word 'Vincent' is written in a cursive script, and 'Šikula' is written in a more decorative, calligraphic style. The signature is positioned in the lower half of the page.

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice 2010

Projekt okładki i szaty graficznej:

Zenon Dyrszka

Recenzent:

Jacek Baluch

Publikacja sfinansowana ze środków Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Copyright © by

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 978-83-61061-05-2

Wydawca:

Katowice 2010

Skład, redakcja, korekta, druk:

Wydawnictwo Agencja Artystyczna PARA

ul. Olimpijska 11, 40-208 Katowice, tel. 32/258 70 85, E-mail: para@sic.katowice.pl, www.para.sic.katowice.pl

Wydanie I. Ark. drukarskich: 14,25

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział pierwszy:	
Polskie przekłady prozy Vincenta Šikuli. Wybory	13
Rozdział drugi:	
Wizja człowieka i świata w twórczości Vincenta Šikuli	27
2.1. Immanentny model świata przedstawionego	31
2.2. Od filozofii egzystencji do hermeneutyki rozumienia. Modyfikacja modelu	44
2.3. Metodologia doświadczeń wewnętrznych – dopełnienie modelu	48
2.3. W kręgu pokoleniowym „Młodej tvorby”	52
Rozdział trzeci:	
Proza Vincenta Šikuli w perspektywie polskiego odbiorcy	67
3.1. Kontekst literatury przyjmującej przekład	69
3.2. Recepcja literatury słowackiej w polskim horyzoncie odbioru	81
Rozdział czwarty:	
Model świata przedstawionego prozy Vincenta Šikuli w polskich przekładach – strategia translacji	95
4.1. Twórczość Vincenta Šikuli w przekładzie Danuty Abrahamowicz	101
4.2. Proza Vincenta Šikuli w przekładowej mikroserii	126
4.3. Strategia translacji Jerzego Pleśniarowicza	135
4.4. Trylogia <i>Majstri</i> w przekładzie Andrzeja Czycibora-Piotrowskiego	151
4.5. Opowiadanie <i>Lato</i> – przekład Dominiki Manterys	165

4.6. Twórczość Vincenta Šikuli w przekładowej serii	173
4.7. <i>W środku lata</i> w podwójnym przekładzie Andrzeja Czciбора-Piotrowskiego i Danuty Abrahamowicz	175
4.8. Ewy Kraszewskiej i Danuty Abrahamowicz przekłady opowiadania <i>Powietrze</i>	183
Rozdział piąty:	
Strategie translacji, kompetencje translatoryczne i stylistyczne konwencje tłumaczy	191
Zakończenie	207
Bibliografia podmiotowa	219
Bibliografia przedmiotowa	221

Wstęp

Niniejsza książka rozpatruje aspekt reinterpretacji znaczeń w przekładach prozy słowackiego pisarza Vincenta Šikuli. Jest próbą opisania rozumienia implikowanych w jego twórczości sensów oraz sposobów ich interpretacji w akcie translacji. W kręgu zainteresowań rozprawy znalazły się wszystkie polskie przekłady słowackiego prozaika, które ukazały się po roku 1967. Wydobycie ich uwarunkowań ontologicznych odpowiada na zasadnicze pytanie o funkcjonowanie i znaczenie w nowym horyzoncie odbioru. Rozprawa ujmuje przekłady w dwojaki sposób, jako twory języka i kultury docelowej, rozpatrywane w ścisłym powiązaniu z dziełami oryginału i ich funkcjonowaniem w kulturze języka oryginału. Stawia w centrum rozważań kwestię rozumienia tekstu oryginału oraz indywidualnego i kreatywnego rozumienia w przekładzie. Przedstawiona tu interpretacja w duchu hermeneutycznym komplementarnie zespala procesy wyjaśniania i rozumienia. Drogą rozumienia ukierunkowuje na rozpoznanie intencjonalnej jedności dyskursu literackiego¹.

Rozdział pierwszy książki prezentuje wszystkie przekłady prozy Vincenta Šikuli przetłumaczone na język polski, omawiając problem zewnętrznych intencji tłumaczy, które zadecydowały o translatorycznych wyborach. Rozważania skupiają się na tej sferze świadomości tłumacza, która istnieje poza wewnątrztekstowymi relacjami i poprzedza jego działania przekładowe. Punktem odniesienia stają się tu pragmatyczne i indywidualne aspekty aktu translacji, zewnętrzne czynniki bezpośrednio i pośrednio wpływające na decyzje wyboru tłumaczy, które kształtowały wizerunek słowackiego pisarza w polskim horyzoncie odbioru, „profilo-

¹ Por. H. G. GADAMER: *Rozum, słowo, dzieje*. Wybór i wstęp K. Michalski. Warszawa: PIW 2000, s. 61.

wały obraz literatury już na poziomie wyboru utworów². Inny aspekt stanowi w tym przypadku obecność polityki w przekładzie związana z wymaganiami stawianymi przez tłumaczy literaturze i kulturze rodzimej, ujęta w postaci zewnątrztekstowych rozstrzygnięć czy strategii wyboru, określająca sposób istnienia i funkcjonalność tłumaczeń prozy słowackiego autora w nowej przestrzeni kulturowej.

Indywidualne, czyli jednostkowe i zbiorowe – kulturowe właściwości różnych sposobów myślenia w językach porównywalnych literatur, stają się warunkiem przekładu, który jest świadectwem mentalnym powstałym na styku kultur zamkniętych w języku³. Wszystkie te uwarunkowania znajdują odzwierciedlenie w tłumaczeniu i wyznaczają granicę zbliżenia się przekładu do oryginału. Przekład artystyczny w szczególności sposób unaocznia pokrewieństwa między literaturami i językami. Spotykają się w nim różne postawy subiektywne, które nie niszcząc tożsamości dzieła odkrywają w procesie hermeneutycznego rozumienia jego możliwości poznawcze i sensy⁴.

Rozdział drugi aktualizuje potencjalny horyzont znaczenia tekstu wyjściowego, oryginalnej twórczości Šikuli. Wydobywając ontologiczne uwarunkowania tekstów słowackiego prozaika, odpowiada na zasadnicze pytanie o ich semantykę. Odślania referencyjność ukonstytuowanego w języku świata. Rozpatruje oryginał jako twór epoki powstały pod wpływem i w kontekście rodzimego kręgu kulturowego. Przedstawiona w rozdziale propozycja hermeneutyki ontologicznej, opierająca na komplementarnym zespoleniu pojęć rozumienia i wyjaśniania⁵, dostarcza rozumienia w oparciu o wieloznaczny literacki dyskurs, w którym zamyka się charakter prozy słowackiego pisarza. Perspektywiczny ogląd prowadzi do zrekonstruowania ogólnych struktur semantycznych, intersubiektywnie rozpoznawalnych w dyskursie literackim. Paradigmatyczna mediacja między jednostkami znaczenia wynosi go ponad zmienność historyczną, przekraczając jego skończoność, eksplikuje jego ontologiczną

² B. TOKARZ: *Osoba w przekładzie*. W: *Biograficzne konteksty przekładu*. Red. P. FAST, A. KOZAK. Katowice: „Śląsk” 2002, s. 16.

³ Por. B. TOKARZ: *Światło między językami, czyli o potrzebie komparatyki*. W: *Komparatyka literacka a przekład*. Red. P. FAST, K. ŻEMLA. Katowice: „Śląsk” 2000, s. 17.

⁴ Por. B. TOKARZ: *Osoba w przekładzie...*, s. 7–17.

⁵ Paul Ricoeur w swojej propozycji hermeneutyki opiera się na triadzie interpretacyjnej: sytuacja (struktura) – rozumienie (sens) – wyjaśnianie (referencja). Por. P. RICOEUR: *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa: PIW 1989.

złożoność. Zwielokrotniona problematyka znaczeń otwiera twórczość prozaika na wiele odczytań. Końcowe wyjście poza formalną koncepcję, w sferę znaczenia i referencji, odkrywa nośność problematyki egzystencjalnej, która stanowi ostateczne „odniesienie” dla twórczości, interpretuje potencjalny sens świata implikowany w prozie. Częstkowe analizy utworów w rozdziale drugim zgłębiają problematykę projektu świata przedstawionego. Problem tekstu przemieszcza się tu ku problemowi otwieranego przezeń świata, a tym samym ku zagadnieniu rozumienia w perspektywie hermeneutyki językowej, estetycznej, filozoficznej i historycznoliterackiej. W ten sposób analiza przekracza zasady immanencji, skłaniając do poszukiwań znaków znaczenia w dyskursie narracji, aby następnie włączyć go w krąg wspólnoty kulturowej, która: „sama siebie wyjaśnia w trybie narracyjnym”⁶. Przynależność do tradycji, tworzenie się tekstów przez nią samą wyrównuje powierzchnię komunikacji narracyjnej. Przejście od zrozumienia do wyjaśniania, od wyjaśniania przedmiotu do zrozumienia zabiegu narracyjnego pozwala zrozumieć sens tekstu, skupić się na rodzaju świata, który dzieło wypełnia.

Zbrane dzieła Vincenta Šikuli, rozpatrywane jako zamknięta sekwencja dyskursu literackiego w jego samoreferencji, autoprezentacji, wieloznaczności i wielogłosowości, aktualizują jednostkowy, wpisany w materiał języka styl. W wyniku kumulacji indywidualizmu zdarzenia i uniwersalizmu znaczenia zyskują pozór „idei sensownej”⁷. Idei, która jako fenomenologiczny byt intencjonalny staje się częścią fenomenu historycznego pokolenia „Młodej tvorby”. Twórczy dystans słowackiego autora wobec literackich osiągnięć wielkich narracji, w połączeniu z przyswojeniem poetyki nowoczesności, ocala dziedzictwo kulturowe przeszłości od wyobcowania, ustanawia wymiar ontologiczny utrwalonej w piśmie ekspresji.

„Fuzja horyzontów interpretacyjnych”⁸ w rozdziale trzecim książki, współczesne odczytanie sensów przeszłości osadzonych w historii są próbą zrozumienia istoty zjawiska i wczucia się w osobowość autora, stającą się niejednokrotnie ze współczesnym widzeniem świata. Za-

⁶ P. RICOEUR: *Filozofia osoby. Wykłady z filozofii współczesnej im. Ks. prof. Konstantego Michalskiego CM 26–29.X.1992 r.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie 1992, s. 20.

⁷ P. RICOEUR: *Język, tekst, interpretacja...*, s. 234.

⁸ H. G. GADAMER: *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Warszawa: Inter esse 1993, s. 364.

stosowane zabiegi interpretacyjne i wyjaśniające pozwalają dotrzeć do znaczenia związanego z „signifikacją egzystencjalną” subiektywnie przyswojonego tekstu w sekundarnym odbiorze⁹. Dialogiczna struktura rozmowy hermeneutycznej staje się tu pomostem w rozumieniu przestrzeni estetyczno-historycznej, wpisanej poprzez przekład w system odbiorczy odmiennych uwarunkowań. Rozdział trzeci książki odnosi się do uwarunkowań polskiego horyzontu odbioru. Określa spektrum interpretacyjne odbiorców przekładu. Określa ich kompetencje i znajomość intertekstualnych scenariuszy obcej kultury. Całość przedstawiona jako hierarchia tematów, zarówno pierwszoplanowych, jak i drugoplanowych, wpisuje twórczość Šikuli w wielowymiarową ideowo-estetyczną i artystyczną przestrzeń polskiej tradycji literackiej.

Rekonstrukcja „architektury tekstów”¹⁰ w perspektywie fenomenologicznej refleksji i hermeneutycznego rozumienia historycznego przybiera tu postać procesu cyrkulacyjnego w tym sensie, że domniemanie o określonym charakterze dzieł zebranych jest założone w rozpoznaniu części i odwrotnie, w rozpoznaniu szczegółów budowany jest konstrukt całości jednostkowej. Zastosowana metoda, przechodząc od sensu do referencji, od znaczenia obiektywnego do przyswojenia go w procesie odbioru, od semantyki do antropologii filozoficznej ontologii, zatacza krag, w który wpisuje podstawowe przesłanki ontologiczne, epistemologiczne, uogólniające i radykalizujące, łącząc tradycję z współczesnością. Analiza, dokumentująca związki między literaturami i kulturami (polską i słowacką), dostarcza wiedzy o kontaktach literackich oraz o niezauważonych w danej kulturze sferach rzeczywistości fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej i różnych poziomach wrażliwości. Rozpatruje kompetencje mentalne uczestników aktu komunikacji i użytkowników danej kultury, analizując procesy recepcji literatury słowackiej w polskim horyzoncie odbioru.

Tłumaczenie jest: „rozumieniem istoty modelu świata implikowanego w tekście oryginału, interpretacją, wyjaśnianiem”¹¹, które docierać ma do: „pełni semantycznego potencjału dzieła”¹². Rozumienie, wyja-

⁹ Por. P. RICOEUR: *Filozofia osoby...*, s. 47.

¹⁰ P. RICOEUR: *Język, tekst, interpretacja...*, s. 164.

¹¹ H. G. GADAMER: *Rozum, słowo, dzieje...*, s. 60.

¹² S. BARAŃCZAK: *Mały, lecz maksymalistyczny Manifest translatologiczny albo: Tłumaczenie się z tego, że tłumaczy się wiersze również w celu wytłumaczenia innym tłumaczom, iż dla większości tłumaczy wierszy nie ma wytłumaczenia*. „Teksty Drugie” 1990, nr 3, s. 36.

śnianie i rozstrzygnięcie zależne od doświadczenia i kompetencji tłumaczy, ich świadomości, wyobraźni i intuicji¹³, decyduje o możliwości zbliżenia się do oryginału. Rozdział czwarty rozpatruje przekłady utworów Vincenta Šikuli, zwracając uwagę na złożone działania mentalne, realizujące się na poziomie struktury utworu tłumaczonego. Do badania przekładów wykorzystana została kognitywna teoria języka, dla której każde znaczenie jest subiektywne i nieredukowalne do obiektywnej charakterystyki sytuacji¹⁴. Metoda kognitywna daje szerokie możliwości badania przekładu¹⁵. Uznając ludzkie zdolności i procesy poznawcze za naczelną zasadę organizacji języka, umożliwia interpretację wyobraźni autora i tłumacza poprzez dokonywane wybory oglądu rzeczywistości oraz wybory źródeł dostępu do poszczególnych sensów. Dzięki temu możliwa jest interpretacja procesów rządzących autorską i translatorską imaginacją. Pozwala ona nazwać to, co do tej pory było uchwytnie jedynie intuicyjnie: wpisana w dzieła perspektywę ludzkiej subiektywności, ogólnoludzkiej mentalności i doświadczenia. Wychwytuje prawa kategoryzacji schematów wyobraźniowych, ich uwarunkowań kulturowych, rządzących językiem oryginału, aby potem odzielić je od języka przekładu. Kognitywne ujęcie stwarza ramę holistycznego opisu dzieła literackiego, pozwalając wyjaśnić mechanizmy jego odbioru przez ogół czytelników oraz różnice w odbiorze zgodne z doświadczeniem, wiedzą i kulturą odbiorcy¹⁶. W twórczości słowackiego prozaika wyobrażenia istnieją w napięciu z kategoriami porządkującymi całość doświadczenia. Tłumacze prozy Vincenta Šikuli stanęli przed problemem reinterpretacji modelu wspierającego się na subiektywistycznej idei znaczenia, która stawiała przed nimi zadanie rozpoznania subtelnych różnic poziomu obrazowania. Zreinterpretowanie implikowanej w utworach Šikuli wie-

¹³ Por. A. LEGEŻYŃSKA: *Przekład jako rzecz wyobraźni*. W: *Taż. Tłumacz i jego kompetencje autorskie*. Warszawa: PWN 1999, s. 230.

¹⁴ *Tamże*, s. 120.

¹⁵ Niniejsza książka integruje literaturoznawczą teorię tłumaczenia z badaniami poetyki kognitywnej, zaproponowanymi przez E. Tabakowską. Określiła ona lingwistykę kognitywną jako pomost łączący lingwistyczne i literaturoznawcze koncepcje tłumaczenia. Por. E. TABAKOWSKA: *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Kraków: Universitas 2001. Por. także B. TOKARZ: *Wzorzec, podobieństwo, przypomnienie*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk” 1998.

¹⁶ Por. I. NOWAKOWSKA-KEMPNA: *Słowo poetyckie w badaniach kognitywnych*. W: *Kognitywizm w poetyce i stylistyce*. Red. J. ŚLÓSARSKA, G. HABRAJSKA. Kraków: Universitas 2006, s. 47.

łości znaczeń (języków, głosów, kontekstów), uniwersalności i wieloznaczności decydowało o powodzeniu aktu translacji. Moment przeniesienia w ideowo-estetyczny porządek odmiennej kultury wiązał się z przekraczaniem granic ekspresji języka i stylu oryginału. Wraz z tłumaczeniem wchodzimy bowiem: „w przestrzeń oddziaływania odmiennego niż w tekście oryginalnym oglądu świata, który generuje swój własny styl”¹⁷. Nad istniejącym w języku oryginału wariantem nadbudowuje się tym samym nowe interpretacyjne *universum*, uzależnione od wartościującej intuicji tłumaczy i ich indywidualnej wrażliwości¹⁸. W zależności od ich doświadczenia, wiedzy i warsztatowych umiejętności kształtował się artystyczny wizerunek Vincenta Šikuli w polskim kręgu kulturowym.

* * *

Serdecznie dziękuję wszystkim osobom, które inspirowały i wspierały mnie swoją wiedzą. Szczególne podziękowania pragnę złożyć prof. dr hab. Bożenie Tokarż, której zawdzięczam powstanie tej książki.

¹⁷ E. SŁAWKOWA: *Styl francuskiego przekładu „Sonetów krymskich” – perspektywa kognitywna*. W: *Kognitywizm w poetyce i stylistyce...*, s. 114.

¹⁸ Por. A. LEGEZYŃSKA: *Przekład jako rzecz wyobraźni...*, s. 40.